

Отримано: 18 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 25 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 11 березня 2019 р.

e-mail: ludmila12011@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-50-53

Мороз Л. В. Класифікація типів героїв рольової лірики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 50–53.

УДК 82-14.09

Мороз Людмила Володимирівна,

Кандидат філологічних наук, професор кафедри іноземних мов, Рівненський державний гуманітарний університет

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ ГЕРОЇВ РОЛЬОВОЇ ЛІРИКИ

У статті досліджено художній феномен рольової лірики. Проаналізовано проблематику теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики. Охарактеризовано спектр суб'єктів поетичного мовлення рольової лірики.

Зроблено спробу типологізації рольових типів вираження авторської свідомості в українській ліриці XIX – XX ст. Проаналізовано різновиди власне рольового типу героя – персоналізований та персоніфікований, а також формально-рольового типу та його суб'єктних форм – героя-маски та героя-емблеми.

Розглянуто питання, пов'язані із прийомами композиційного та мовленнєвого оформлення поетичного рольового тексту. Окреслено концептуально-змістовні його ракурси, які виявляють себе на рівні вираження ідейно-тематичних концептів твору.

Ключові слова: рольова лірика, аутопсихологічна лірика, рольовий герой, персоналізований тип героя, персоніфікований тип героя, герой-маска, герой-емблема.

Ludmyla Moroz,

PhD in Philology, Professor of Foreign Languages Department at Rivne State University of the Humanities

CLASSIFICATION OF ROLE LYRICS HEROES TYPES

The article investigates the artistic phenomenon of role lyrics. The problems of theoretical searches in literary critics concerning the lyrics subject organization specifics are analyzed. It also characterizes the spectrum of poetic speech subjects in role lyrics.

An attempt is made to typologize the role types of author's consciousness expression in the Ukrainian lyrics of the nineteenth and twentieth centuries. The article analyzes the varieties of the hero's actual role-type character (personalized and personified) as well as the formally-role type and its subjective forms (the hero-mask and the hero-emblem).

The article also considers the problems related to the methods of poetic role in text composition and speech writing. It outlines conceptually-substantive aspects which reveal themselves at the level of expression of the ideological and thematic concepts of the work. Unlike, of course, to a certain extent, the phenomenon of role-playing lyrics is rather complicated and, to a certain extent, has not yet been elaborated by modern literary criticism, in particular, by numerous divergences in which researchers attempt to determine its fundamental semantic signs. The problem of establishing clear conceptual boundaries between the defining lines of the typological models of the lyrical work subject sphere construction can hardly be resolved. In general, the analysis of the specifics of the lyrical work subject organization suggests that the boundaries between the emancipated researchers in the subjective forms when expressing the author's consciousness are sufficiently conditional and open to various types of artistic interaction, subjective syncretism which ultimately enables the phenomenon of lyrical polyphony.

Key words: role lyrics, autopsychological lyrics, role-playing hero, personalized type of hero, personalized hero type, hero-mask, hero-emblem.

Постановка проблеми. З другої половини XX ст. особливу увагу дослідників привертає проблема суб'єктної організації лірики і, відповідно, форм її художньої типологізації. Актуальності ця проблема набула у зв'язку як із загальним ускладненням в поезії XIX і особливо XX ст. форм вираження авторської свідомості, так і з утвердженням у її масиві так званої рольової лірики, протиставленої ліриці аутопсихологічній. До рольової лірики відноситимемо поетичні тексти, побудовані у формі цілісного мовленнєвого висловлювання, організованого від особи, що дистанційована від автора і не може бути із ним ототожнена з огляду на декларований у творі біографічний, соціально-історичний або гендерний статус суб'єкта мовлення, а також репрезентоване ним коло морально-етичних, ідеологічних, естетичних, екзистенційних цінностей та уявлень.

Феномен рольової лірики, на відміну, звичайно до певної міри, від лірики аутопсихологічної, є достатньо складним і у належному обсязі ще не опрацьованим сучасним літературознавством, про що, зокрема, свідчать й численні розбіжності в теоретичних рецепціях, у яких дослідники намагаються визначити її основоположні семантичні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки суб'єктної організації лірики потрапляють у поле зору літературознавців лише у XX ст., між тим, як суб'єктна проблематика, на думку С. Бройтмана, у сучасному літературознавстві розглядається як «основна для розуміння самої «ідеї лірики» [3, с. 527]. Проблематика теоретичних пошуків, яка стосується дослідження питань специфіки суб'єктної організації лірики і, зокрема, лірики рольової, репрезентована літературознавчими розвідками В. Виноградова, М. Бахтіна, Б. Кормана, С. Бройтмана, М. Ткачука, І. Шацького, В. Назарця та ін.

Метою нашої статті є узагальнення та систематизація проблематики теоретичних пошуків літературознавців у дослідженні специфіки суб'єктної організації лірики й, зокрема, класифікації типів героїв рольової лірики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема класифікації типів рольових героїв ліричних творів є особливою актуальною, оскільки на сьогоднішній день у працях, присвячених цьому художньому феномену, не лише відсутні спроби розробки подібної типології, а й не вироблені чіткі критерії, які б дозволили це зробити. Ігнорування літературознавцями даної проблеми пояснюється насамперед тим, що у більшості випадків у відповідних дослідженнях мова йде не стільки про загальні аспекти функціонування рольової лірики, скільки про її розгляд у контексті творчості окремих поетів, що, звичайно, не спонукає літературознавців до широких теоретичних узагальнень і побудови типологій, які б виходили за межі тих конкретних завдань, які вони перед собою ставлять. Водночас, навіть у фрагментарних спробах систематизації рольових

амплуа, які використовує у своїй творчості той або той поет, спостерігається загальна тенденція до їхньої типологізації за ознакою тематичної ідентифікації, тобто належності об'єктивованої у поетичному тексті особи до певної сфери життєвої реальності: соціально-професійної, громадсько-політичної, мистецької тощо. Тематичний ракурс типології рольових героїв є найбільш оптимальним, водночас, на нашу думку, він повинен враховувати не лише специфіку суб'єктного вияву предстваленої у поетичному тексті рольової особи, а й характер та форми співвіднесення її свідомості із власне авторською, іншими словами – ступінь та художню мотивацію її дистанційованості від авторської свідомості. З огляду на це, вважаємо за доцільне виокремлення двох основних типів рольового героя поетичних творів – власне рольового (з його тематичними різновидами) та формально-рольового (з різними формами вияву його суб'єктної свідомості).

Власне рольовий тип та його різновиди. Власне рольовий тип – це представлений у творі герой, ступінь предметної об'єктивації якого засвідчує його категоричну (принаймні, зовні декларовану) нетотожність із особою автора, мотивовану їхньою біографічною, соціально-професійною, екзистенційною тощо несумісністю. Герой цього типу є своєрідним аналогом персонажа епічних творів. Він повністю дистанційований від автора і виокремлюється у поетичному тексті як цілком самостійний суб'єкт мовлення і вияву певної світоглядної позиції. В рольових поетичних текстах цей тип героя виступає у двох різновидах, які можна назвати персоналізованим та персоніфікованим. До персоналізованого відноситься такий тип власне рольового героя, у якому відтворено образ уявної людської особи (кола осіб) або надлюдської істоти. Персоніфікований тип власне рольового героя відтворює природний, технічний тощо образ, через який зімітовано поведінку та властивості людської істоти.

Персоналізований тип. Внутрішні різновиди персоналізованого типу власне рольового героя доцільно виокремлювати за ознакою його належності до різних сфер людської життєдіяльності:

– **Соціально-психологічна сфера.** Герої, що належать до соціально-психологічної сфери людської життєдіяльності, це, як правило, особи, змальовані у контексті тих або тих аспектів приватного життя та професійної діяльності людини. Аспект приватного життя, наприклад, демонструє рольовий герой поезії В. Неборака «Лист Торвіка Боракне, львівського старого пердуна, до панни Целіни, варшавської порнозірки, написаний напередодні її двадцятидвохліття»:

Целіно!.. Пардон, дорога Целіно!
Сьогодні усе ще лютий, сьогодні
я бачив Твою сестру, з безодні
небесної сипав сніг, постійно
я щось теревенив про різні речі,
коли ми розходилися, до речі,
виник Твій світлий образ в контексті
Твоїх уродин, усіх благ і щастя
я тобі набажав – сестра передасть.
/.../

І нині, і завтра, і завжди – навіки!
Життя відкриває шлюзи! Дві двійки –
погані оцінки, та добрий вік!..
Цілую тебе в животик і в бік.

P.S. Хай трапиться Тобі чоловік [4, с. 186–187].

Рольовий ракурс професійної діяльності людини може бути представлений поезією М. Йогансена «Робочий», суб'єктно оформленою у вигляді розповіді робітника про обставини своєї праці.

– **Громадсько-політична сфера.** Герої громадсько-політичної сфери є особами, належними до певного суспільного прошарку, що мотивує їхній світогляд і напрям діяльності: П. Грабовський «Пісня кайдаників» (монолог ув'язнених), Б. Грінченко «Маніфест» (від імені російського царя), Леся Українка «Народ пророкові!», П. Карманський «До поета» (від можновладця), І. Багряний «Марш каторжан» (від імені репресованих радянською владою), С. Фомін «Листи Ніколо Сако» (листування із в'язниці засудженого на смерть Ніколо Сакко – північноамериканського робітника-анархіста), О. Ірванець «Відкритий лист до прем'єр-міністра Канади Браяна Малруні та генерал-губернатора Романа Гнатишина від трудящих колгоспу «Шлях Ілліча» (закреслено) «Шлях Ільковича» (від імені селян).

– **Культурно-історична сфера.** Герої культурно-історичної сфери репрезентують коло осіб історичного та культурного минулого країни, які зробили значний внесок у її розбудову: Б. Лепкий «В Тарасові роковини», М. Рильський «Сафо до Афродіти», В. Базилевський «Листування Гая Валерія Катулла Веронського», Л. Кисельов «З листа Джонатана Яреми Свіфта», Т. Мельничук «Лист О. Кобилянській», О. Сенатович «Лист Лесі Українки до Сефаніка», Р. Лубківський «Юрій Липа перед обличчям смерті», І. Драч «Марко Черемшина» та ін.

– **Міфологічна сфера.** Герої міфологічної сфери – це надлюдські, фантастичні істоти, які, зазвичай, належать до певного міфологічного пантеону: Х. Алчевська «Пісня німфи», С. Твердохліб «Ікарів плач», Б. Кравців «Відьма», В. Малишко «Царівна-жаба», О. Зуськівський «Пісня гномів», В. Вовк «Лицарі Граля» та ін.

Персоніфікований тип. Внутрішніми різновидами персоніфікованого типу власне рольового героя є істоти тваринного світу, рослини, природні об'єкти та явища, технічні вироби, механізми, абстраговані поняття, різноманітні предмети людського ужитку. Б. Корман вважав, що в основу поетичних текстів із подібним героєм покладено «стародавній засіб уособлення природи, метафоричного осмислення та перетворення дійсності: традиційний образ поетичного мовлення реалізовано так, що він перетворюється на елемент ліричного сюжету» [7, с. 181].

Прикладами рольового монологу героя персоніфікованого типу є поезії Х. Алчевської «Пісня лілії», А. Малишка «Я волошка, споконвік волошка...», І. Муратова «Качиний монолог», Л. Забашти «Монолог монумента», Р. Лубківського «Це я, колодязь...», А. Тарана «Я тихе дерево, чим завинило я...»:

Я – тихе дерево, чим завинило я
тобі, такий високий хмарочосе,

що зразу відрубав моє гілля,
обрівав з ним мої плакучі коси?
Я – тихе дерево, чим завинило я... [10, с. 196].

Формально-рольовий тип та його суб'єктні форми. Формально-рольовий тип героя представлений у поетичних творах героєм, суб'єктний потенціал якого чітко не відокремлений від вираження власне авторської свідомості. Відтак, формально-рольовий тип героя виступає як специфічна синкретична суб'єктна форма, яка поєднує майже не дистанційовані форми суб'єктного вияву автора і його (у даному разі) псевдо- або квазі-рольового героя. Основою такого синкретизму є те, що суб'єкт мовлення цього рольового типу є носієм світогляду, який фактично є ідентичним чи, принаймні, дуже близьким авторському. В межах даного рольового ракурсу логічно виділити два типи героїв: героя-маску і героя-емблема.

Герой-маска. Герой-маска – це формально-рольовий суб'єкт поетичного мовлення, типологічно співвіднесений із такою суб'єктною формою вираження авторської свідомості, як ліричний герой. Типологічна «маскова» співвіднесеність рольової і ліричної іпостасі суб'єктного вияву авторської свідомості практично ще не досліджена у сучасному літературознавстві, проте чимало науковців констатують її наявності: «В літературознавстві поняття «маска», як правило, пов'язане з вивченням настанови на «зміну особи» в сфері суб'єктної організації літературно-мистецьких творів (мова насамперед про ліричну поезію). Словесно-художній «дериват маски» (якщо скористатися виразом М. Бахтіна) можна розуміти по-різному. Нерідко «маску» співвідносять з явищами рольової лірики, тому дослідники, які зближують «маску» з ліричним героєм, знаходяться в пошуку термінологічних еквівалентів. /.../ «Маска» є феноменом суб'єктної організації ліричного твору, формою, яка об'єднує властивості ліричного і «рольового» героїв» [1, с. 5–6].

А. Боровська у цьому контексті виокремлює поетичні тексти, «суб'єктний центр яких утворює форма авторської свідомості, умовно позначена як лірична маска. Прийом «маски» використовується в тих творах, де дистанція між героєм і ліричним «я» досить хитка: ліричний суб'єкт «одягає різні маски – інших героїв, тварин, висловлюючи при цьому коло споріднених настроїв і переживань, тоді як рольового персонажа замкнено в межах сюжетної і жанрової схеми. Таким чином, лірична маска є висловом «чужого», але родинного ліричній, свідомості» [2, с. 107]. В. Чаркін зауважує, що «якщо головним образом вірша стає герой-маска, то відбувається злиття «я» автора і голосу персонажа, від імені якого відбувається ліричне зінання. На рівні стилістики тексту автор і герой також не розділяються. Свідомість героя рольової лірики, навпаки, має яскраво виражену стилістичну забарвленість, як правило, не має аналогів в автопсихологічній ліриці автора» [11, с. 300].

Отже, герой-маска – це, фактично, перехідна суб'єктна форма, яка поєднує ознаки і рольової, і автопсихологічної лірики.

Герой-емблема. Останній – узагальнений тип рольового героя, на відміну від власне маскового, може бути означений як емблематичний. Героями-емблемами рольової лірики виступають так звані вічні образи світової літератури (Дон Кіхот, Дон Жуан, Гамлет, Отелло, Фауст та ін.) або такі, що типологічно можуть бути з ними співвіднесені (певні узагальнені соціальні типи, пов'язані із професійною діяльністю людини, її громадською позицією, родинним статусом тощо).

Для виокремлення маскового героя емблематичного типу, з одного боку, є цілком певні логічні підстави, оскільки повторюваність тієї або тієї літературної маски у творчості багатьох поетів – факт беззаперечний. З іншого боку, суб'єктний статус рольового ампула героя цього типу є доволі проблематичним, оскільки світоглядна позиція, означена у його особі, може бути як наближена до авторської, точніше суб'єктно модифікована ним з певною художньою метою, так і цілком дистанційована від неї у тому випадку, коли цей герой об'єктивований у творі у межах загальноуживаної стандартизованої моделі, стереотипність якої деформується художньою стратегією обраного автором у даному разі (творі) суб'єктного ракурсу. Так, образ Ярославни, з огляду на кількість звернень до нього з боку українських митців, цілком може бути співвіднесений з персонажем емблематичного типу. Суб'єктна модель цього образу – стандартизована сюжетно-ситуативним кліше – «плачем Ярославни», у межах якого вона, як правило, відтворюється. Структурну основу «плачу Ярославни» складає її, просякнута журбою, звернення до коханого чоловіка, князя Ігоря, який не повертається із військового походу: «Де ти, князю?.. Де ти, милий?» (Л. Первомайський «Плач Ярославни» [8, с. 118]); «Де ти, князю? Де ти? Озовись!» (С. Гординський «Ярославна» [6, с. 203]); «де ти мій ладо?» (В. Вовк «Ярославна» [9, с. 127]). Водночас, суб'єктний ракурс персонажа (княгині Ярославни) у всіх цих трьох творах є дещо відмінним. У поезії Л. Первомайського він посиленний змалюванням (зі слів героїні) розгорнутої апокаліптичної картини загибелі руських воїнів:

Крешуть гострі харалуги
Іскри по Дунаю.
Де ти, князю?
(Тільки поле устеляють вої).
Де ти, милий?
(Тільки вітер з далі степової).
Чути коней хрип
І стогін
Тиші неживої.
Бачу – князь упав мій долі.
Русичі при полі
Полягли,
Побиті й голі... [8, с. 118].

С. Гординський поглиблює та деталізує ракурс відтворення психологічного стану героїні:

Де ти, князю? Де ти? Озовись!
В мене серце сповнене журбою,
Може, в полі впав ти серед бою
І в крові поранений лежиш?
/.../
Прилелій мені мого ти лада,

Він – уся життя мого розрада
Серед горя, самоти і сліз! [6, с. 203].

У поезії В. Вовк, навпаки, монолог Ярославни – це стислий, концентрований вияв зловісних передчуттів, які княгиня намагається прочитати у «книзі природи»:

не знаю як прочитати
залізний степовий запах
скигління чайки
багрець неба
ось айва б'є поклін землі
дрижить струна? тятива?
де ти
мій ладо?
акафист гуде від каплиці
жертву приносять на капищі
Сонцю Вітру Дніпрові
молюся [9, с. 127].

В усіх трьох творах, водночас, загалом збережена стандартизована модель «прочитання» образу Ярославни, що підтверджує належність цього персонажа до типу емблематичного героя. В зовсім іншому суб'єктному ракурсі героїня постає у поезії М. Вінграновського «Плач Ярославни», адресованій (за допомогою епіграфу твору) Іванові Драчу:

Життя нема. І смерть – моя оселя.
І я не я. Це дух мій кружеля.
Там, де твоя кружлялася Земля,
Де людство твоє гралося, – пустеля!
/.../

Нема, Іваночку! Нема й моїх вітрів,
Де я зигзичила за князем, за тобою.
Дніпро згорів, і голос мій згорів,
Кружляюся над пусткою німою...
Я плачу: людство, де ти? Земле, де ти?
Іваночку, нема тобі планети...
Іваночку...Іваночку! Мовчу...

На грудях космосу я плачу і лечу... [5, с. 66].

Образ княгині Ярославни у поезії М. Вінграновського набуває ознак місткого символу, перетворюючись на «плач за людством», якому загрожує потенційне знищення у ядерній війні, тоді як суб'єктний ракурс зображення героїні, трансформуючи стандартизовану модель, переводить її із емблематичної в маскову площину. Образ Ярославни у даному разі – маска суб'єкта поетичного мовлення, особа якого безсумнівно може бути співвіднесена із виявом світоглядної позиції самого автора.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Проблему встановлення чітких понятійних меж між окреслюваними в тих або тих типологічних моделях побудови суб'єктної сфери ліричного твору й на сьогоднішній день навряд чи можна вважати вирішеною остаточно. Загалом, аналіз специфіки суб'єктної організації ліричного твору свідчить про те, що межі між виокремлюваними дослідниками суб'єктивними формами вираження авторської ролі свідомості є достатньо умовними і відкритими для різних типів художньої взаємодії, суб'єктного синкретизму, який, зрештою, і уможливорює феномен ліричного багатоголосся.

Література:

1. Бичевин Г. «Маска» как феномен субъектной структуры в ранней лирике Н. С. Гумилева. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 379. С. 5–9.
2. Боровская А. А. Ролевые баллады в русской поэзии первой трети XX в. *Гуманитарные исследования*. 2008. № 4 (28). С. 102–110.
3. Бройтман С. Н. Субъектная структура русской лирики XIX – начала XX века в историческом освещении. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1988. Т. 47. № 6. С. 527–538.
4. Бу-Ба-Бу. Львів: Каменяр, 1995. 255 с.
5. Вінграновський М. С. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 2004. 830 с.
6. Гординський С. Колір і ритми : Поезії. Переклади. Київ: Видавництво «Час», 1997. 479 с.
7. Корман Б. О. Лирика Некрасова. Іжевск: «Удмуртия», 1978. 300 с.
8. Первомайський Л. С. Твори : в 7-ми т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 1 : Поезії. 533 с.
9. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія. Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2003. 288 с.
10. Таран А. В. Бродячий дощ : Поезії. Київ: Дніпро, 1995. 228 с.
11. Чаркин В. В. Ролевая лирика С. Я. Надсона. *Ученые записки Орловского государственного университета*. 2014. №1 (57). С. 299–303.